

A SZUAHÉLI KÖZÖSSÉGEK JOGVISZONYAI

(Hirsch, Susan R: *Pronouncing and Persevering. Gender and the Discourses of Disputing in an African Islamic Court*, 1998, Chicago – London, The University of Chicago Press, 360 old.)

F. Hirsch 1985 végétől 13 hónapig, majd az ezt követő nyolc év során számos alkalommal rövidebb ideig végzett terepmunkát és változatos helyszíni kutatásokat Kenyában. Bár kutatási témája elsősorban a partvidéki *szuahéli* közösségek jogviszonyaira és ezen belül is a házassági jogra összpontosult, előzőleg megismerkedett a modern kenyai jogelmélettel és gyakorlattal. Evégett egy hónapot töltött Nairobiban főként bírósági tárgyalások látogatásával, könyvtári és levéltári kutatásokkal, amelyeket további szakirodalmi tanulmányokkal egészített ki.

Ezt követően a két legjelentősebb partvidéki város, a több évszázados múlttal és hagyományokkal rendelkező szuahéli központ, Mombasa és Malindi társadalmával, mindennapi életévei és az iszlámban gyökerező joggyakorlatával ismerkedett meg kimerítő alaposan. Idejének nagy részét Malindi két, csaknem tisztán szuahéli lakosságú városrésze, Barani és Shella közül az utóbbiban töltötte, napi kapcsolatokat ápolva szállásadóival, szomszédjaival, tágabb környezetével, a *kádik* vezette bíróságokkal, korániskolákkal. Mindennek eredményeképpen fél év alatt mintegy kétszáz hangfelvétel született az említett csoportok, közegek és intézmények társadalmi, gazdasági, erkölcsi és kulturális megnyilvánulásairól. Ezek tükrözték a helyi normák, országos és globális politikai, ideológiai, gazdasági és kulturális tendenciák és hatások bonyolult összefonódását, egymásra gyakorolt hatását és ezáltal a szuahéli kultúra mindennapjainak alakulását. A teljes anyag feldolgozása és az ismertetett munka elkészítése mintegy tíz évet vett igénybe.

A rövid bevezető és befejezés között a kötet kilenc fejezetre tagolódik. Az egyes fejezetek részben egymásra épülnek, másrészt önálló tematikai egységekként is felfoghatók, ami elméletileg lehetővé teszi sorrendjük megváltoztatását, a tartalmi–tematikus hangsúlyok átrendeződését, illetve önálló kezelésüket. Az egyes fejezetek témái: 1. a nemek szerepe, beszédstílusa, vitakészsége bírósági tárgyalások és egyéb eljárások alkalmával; 2. a szuahéli kultúra történeti és néprajzi aspektusainak a vizsgált témakör kereteiben történő és általános bemutatása; 3. konfliktusok keletkezése, tárgyalásuk, megvitatásuk módjának elemzése; 4. mindennapi vitás helyzetek ismertetése a házassággal kapcsolatos konfliktusokkal kapcsolatban; 5. társadalmi és egyéni erőfeszítések a *kádik* vezette bíróságok keretében, például a szuahéli és muszlim hovatartozás hangsúlyozása, az állami hatóságok jogosítványainak kétségbevo-

nása, a kádi szerepéhez és hatalmához való viszonyulás kifejezése nemek szerint; 6. vitahelyzetek és konfliktusok keletkezése, kibontakozása és bíróság elé terjesztése; 7. az ügyek megszervezése; közreműködés, közvetítés és a közönség befolyásolása; 8. a nemi szerepek jellemzése és illusztrálása beszámolók, korábban lezajlott szóváltások felidézése és interpretálása által; 9. szándékok és eszmények, elvárások kifejezése és hangoztatása a viták kapcsán, ideológiateremtés metalingvisztikai eszközökkel.

Az alábbiakban az egyes fejezeteket ismertetem rövid összefoglalók formájában.

Peres ügyek és a nemek diszkurzív megjelenése

A fejezet általános elméleti fejtegetés a nemekre jellemző viselkedési formákról, a beszéd stiláris sajátosságairól, különös tekintettel a vitás kérdésekben vagy jogi fórumokon való megnyilvánulásokra. A szerző szembeállítja a patriarchális és a feminista szemléletet. Az előbbi szerint a nők érvelése alacsonyabb szociális helyzetük miatt általában gyöngye, míg az utóbbinak lényege, hogy a nők kompromisszumkészsége a dolgok mélyebb feltárását teszi lehetővé, ennél fogva *erős*. A férfiak a szuahéli társadalomban is kétségtelenül gyakoribb közszereplők, így nyelvezetük is jobban megfelel a hivatalos fórumok követelményeinek, ám ez nem jelenti, hogy a falu vagy a család dolgaiban lényegesen többet „beszélő” nők kompetenciája a lényegyet tekintve bármivel is csekélyebb lenne.

A felek előadásában azonban a történetek a bíróságon konkrét szövegekké válnak, amelyek több szempontból tükrözik a nemek társadalomban játszott szerepét. A nők szövegeivel kapcsolatos sztereotip vélemények és előítéletek: terjengősen mesélnek, vádaskodnak, pletykálkodnak, „kiteregetik a közösségi/családi szennyest”, míg a férfiak: metalingvisztikai természetű nyilatkozatokat és kijelentéseket tesznek, a mindenkori eseteket illusztrálják, a véleményeket értelmezik, állításait igyekeznek tényszerűen megfogalmazni. A társadalmi értékítélet alapja mindezzel kapcsolatban például az hogy a bíróságon panaszkodó nő képe ellentmond a hagyományos eszményképnek számító béketűrő asszony alakjának. Mindkét nem képviselői gyakran proverbiálisan hivatkoznak a bevett társadalmi normákra: „...amint mondani szokás.” Mindemellett az alkalmasint a nő javára döntő bíró is elmarasztaló véleménnyel van az „asszonybeszédéről”.

A szuahéli társadalom megjelenési formái

A szuahéli jog rugalmas. A vizsgált témakörön belül ismeri az időleges és a végleges válás fogalmát. A szerző „forrása” szerint: a házastársak

kétszer is elválhatnak, majd visszatérhetnek egymáshoz. A harmadik válás után azonban a nőnek máshoz kell férjhez mennie, és vele kell hálnia, *mielőtt ismét visszatérhet* első férjéhez! Az ezzel kapcsolatos események a lehető legegyszerűbben zajlanak, mivel a hagyományos szuahéli család féltékenyen őrzi belső világát és annak titkait. A szerző által átélt konkrét esetben az adott családhoz való viszonya megváltozott, amint az eszményített családi élet mögül kipattant botrány (elvált férj Tanzániába „rabolja” két fiát) fölveti belső zavaraink nyilvánosságra kerülésének veszélyét.

Mindennek hátterét a sokrétű szuahéli társadalom szolgáltatja. Az Arábia több részéről a középkortól, majd az ománi szultán Zanzibárra településétől (1841) érvényesülő külső hatás, az alapvetően kereskedő–halás–kéműves gazdasági szerkezet, a hátszág népeihez fűződő kapcsolatok több síkon rétegezett, bonyolult hierarchiával rendelkező társadalmat eredményeztek. A szuahéli gazdaság és kultúra a gyarmatosítás idején hanyatlásnak indult, ami a függetlenné válást követően is folytatódott. Miután a partvidék autonómiájára irányuló törekvések az 1960-as és 1970-es években kudarcba fulladtak, a szuahéli világ „begubózott”: visszavonult a szinkretikus elemekben gazdag, szúfi hatást is felmutató shafi–szunnita iszlám bástyái mögé. Mindez a mindennapi élet területén is hangsúlyozottan megnyilvánul.

A szuahéli társadalomban fontos összekötő kapocsként szerepel a születési hely (nyelvjárás), életkor és nemek szerint is eltéréseket mutató szuahéli *anyanyelv*. Emellett a hagyományos kulturális közegben a nők fokozottan képviselik az afrikai vonalat. Az iszlámból (is) fakadó elzártáguk révén ez kevésbé válik nyilvánvalóvá a külső szemlélő előtt. Az így kialakult kulturális komplexum a gyarmati időkben az ellenállás eszköze lett, s ezáltal – legalábbis a legelőkelőbbek esetében – máig fennmaradt. Ebben a rendszerben a legfőbb erényeknek a tiszteletreméltóságot és a tisztaságot tekintik. Nők esetében az utóbbi külső jele a fátyol, amelynek viselete fontos társadalmi mutatóként is értékelhető. Több mint divatjelenség, hogy az utóbbi évtizedekben a hagyományos, földig érő fátylat az egyiptomi típusú „vállkendő” váltja föl. A patriarchális berendezkedés ugyanis a szociális hanyatlással (például a nők kénytelenek munkát vállalni) arányosan lazul; a földig érő hagyományos fátyol ennél fogva kényelmetlenné válik.

A szuahéli mindennapok meghatározó tényezője a házasság. Az elit körében ennek legfőbb kritériuma a vagyon szerinti megfelelés. A következő (alacsonyabb) fokon a keresztunokatestvér-házasságokat tekintik eszményinek. A két nővér gyermekei közötti házasság viszont kizárt. Az első házasság rendszerint szertartásosabb és impozánsabb az átlagosnál: a család ezzel (is) reprezentálja státusát. Létezik ezenkívül az úgynevezett „titkos házasság” intézménye, amely törvényes ugyan, mivel a kádi előtt kötött, viszont csak tartóssága esetén legalizálódhat teljes értékűen. Előfordulnak esetek, amikor a megesett lányt a hagyo-

mányok szerint erre jogosult unokatestvér afféle „mentőházasság” formájában váltja ki szorult helyzetéből.

Az esküvő és a lakodalom mindig fontos társadalmi esemény. Lényeges aspektusa, hogy ilyen alkalmakkor a nők szabadabban mozoghatnak, demonstrálhatják státusukat, sőt még „divatozhatnak” is. A szuahéli társadalom tűri a válás jelenségét, ugyanis a házasságkötés ténye mint társadalmi követelmény a valóban lényeges körülmény.

A nemek elszigetelődéséből következően nem ritka a homoszexualitás jelensége, amelyet a szuahéli társadalom verbálisán (néha tettelesen is) elítél, viszont összességében viszonylag toleráns vele szemben.

Az elmondottakból fakadóan a nők a család becsületének egyik legfontosabb letéteményesei, s ezért – különösen kényes kérdésekben – nehezen szóra bírhatók, akár saját életük részleteit illetően is. Nem csoda tehát, ha bírósági események alkalmával sem rutinos szószólói ügyüknek, saját érdekeiknek.

Problémákról szóló társalgások elemzése

A nyelvi megnyilatkozások iránt speciális követelményeket támasztanak. Nők esetében ezek egyik legfontosabbika a tisztelettudó, lágy, udvarias fogalmazás. E normák betartását hagyományosan szigorúbban veszik a fiatalabbak, különösen a hajadonok esetében, míg az idősebb nők nagyobb nyelvi és stiláris szabadságot élveznek.

A szuahéli gondolkodás sztereotípiái szerint a férfiak beszélnek általában komolyabb dolgokról (vallás, politika, gazdasági, vagyoni ügyek), míg a nők témakörei jobbra a családi eseményekre, divatra, cicomázkodásra, szórakozásra korlátozódnak. A férfiak rendszeresen és különböző fórumokon szólalnak meg a nyilvánosság előtt, míg a női beszélgetések rendszerint a szokásos délutáni csevely keretei között zajlanak, amikor barátnők látogatják egymást. Ilyenkor gyakori az események pletykaszerű kitárgyalása, ezen belül a vádaskodás vagy időszerű közelmúltbeli konfliktusok, netán veszekedések fölidézése és kommentálása. Általában jellemző, hogy többeket – családokat vagy más közösségeket – érintő problémákról egyneműek társalgása során esik csak szó.

Nők esetében illetlenségnek számít, ha férfival fültanúk nélkül hosszabban elbeszélgetnek. Különösen érvényes ez a kereszt-unokatestvérek esetében, akik a szokásjog értelmében potenciális szexuális partnerek, vagyis házastársjelöltek.

A férfiak beszédében gyakran jelennek meg arab vagy legalábbis arabos betétek. Korán-idézetek, míg a nők eszköztárában uralkodók a közmondások, a metaforikus és allegorikus kifejezések. E különbségek még a folklórhoz való viszonyulásban is megmutatkoznak: a nők műfajai rendszerint az állatmesék (*ngano*) és a régi történetek (*hekaya*), a

férfiak viszont gyakrabban adnak elő tanmeséket (*kisa*), illetve legendás, sokszor a valláshoz szorosan kapcsolódó történeteket (*hadithi*).

Általános társadalmi előítélet szerint a nők állításai, elbeszélései megbízhatatlanabbak. Tükröződik ez az iszlám máig több országban érvényes joggyakorlatában is, amely szerint például tanúskodáskor két nő szava ér fel egy férfiével.

Hivatalos fórumokon (így bírósági tárgyalások alkalmával is) leggyakrabban múlt idejű formákat alkalmaznak az elbeszélés során, betartva az igeidők egymásutániségének egyeztetési szabályait. Ilyen esetekben dominál az elbeszélő múlt idő. Véleménye kifejtésekor az elbeszélő általában a hagyományoknak megfelelően szerkeszti mondanivalóját, például bevezetővel indítja, és összefoglalóval zárja le. A közvetlen és a közvetett beszéd használata hasonló az európai nyelvek gyakorlatához. Valós történeteket rendszerint „szikáran” fogalmazzák meg, fiktív szövegek előadása alkalmával előszeretettel alkalmaznak metanyelvi eszközöket, amilyen például a hanghordozás, különféle hangeffektusok, gesztikulálás, arcjáték és testmozdulatok.

Válóperek tárgyalásai

Ha válsággal küszködő házasságok esetén a békítési kísérletek sikertelenek, megoldásként a válás marad. Válast legtöbbször a férfi kezdeményez, bár a nő esetében sem kizárt. Az általános patrilokalitás következtében váláskor a nő hagyja el férje házáat, és költözik rokonaihoz, vagy „hazamegy” szüleihez. A társadalmi elvárásoknak az elvált asszony nehezebben tehet eleget, például arra jogosult kísérő híján mozgása korlátozódik.

A jog (*haki*) módot nyújt bírósági eljárás kezdeményezésére, de vallási és erkölcsi megfontolásokból ezt igyekeznek elkerülni. Ilyesmi csorbát ejtethet a család „jó hírére”.

A mindenkori férj kötelességei közé tartozik felesége megfelelő ellátásáról gondoskodni minden téren. Kisgyermek nevelésekor ilyen, főként anyagi természetű kötelezettségei fokozódnak. A szuahéli házasság ugyanis szerződéses jellegű. Ennek keretébe tartozik a menyasszonyváltás (*mahari*), valamint válás esetén az elvált feleség háromhavi teljes ellátásának kötelessége (*edda*). Ez idő alatt a férfi megmondhatja magát és visszatérhet, alkalmasint a nő akaratával szemben is.

A házassági jog mindkét fő komponensét – tételes iszlám jog (*sheria*) és szokásjog (*mila*) – rendszerint a férfiak és nők, bár bizonyos mértékig eltérő szemszögből, általában jól ismerik, és alkalmazásukhoz is értnek.

A hagyományos afrikai vallási képzetek az iszlámon keresztül is éreztetik hatásukat. A szellemek világába vetett hitük erős. A házassági konfliktusok mögött is rossz szellemek munkálkodását, egyfajta megszállottságot sejtnek, amely ellen varázslatokkal vagy varázsszerekkel

védekezhetnek a varázsló (*mganga*) vagy a tudós ember (*mwalimu*) segítségével. A dzsinnek ellen a főzetektől az imádságig sokféle eszköz bevethető. A konfliktusokat ritkán (általában csak bűnesetek meglétekor) viszik világi bíróság elé. Utóbbiban a szuahélik érdekeik ellenségét, sőt elnyomó erőt látnak.

Konfliktus esetén tehát: 1. megbeszélnek (ha ez nem segít, a férfi megtagadja kötelességei teljesítését); 2. ha így sem megy, következik a „gyöngéd erőszak” (jelképes verés), komolyabb fizikai erőszak ritkán fordul elő; ha így sem, akkor 3. jön a kinyilvánított háromhavi általános absztinencia, s csak ha ez sem hat, kerül sor 4. harmadik fél közös vagy egyéni bevonására, aki lehet rokon, a vének valamelyike vagy csoportja, valamilyen főnök vagy vallási vezető, illetve végül a kádi és iszlám bírósága. A feleség rendszerint csak hűtlen és tartós elhagyás esetén kezdeményez(het) bírósági eljárást vagy válást. Ilyen alkalommal az első vád az érzelmek hiánya, csak azután merülnek föl anyagi szempontok, mivel a mindenkori jó ellátás és támogatás a szeretet/szeretlem jele.

Váláskor a hagyományos életforma általában válságba kerül. A tartásdíj ellenére (amennyiben egyáltalán megkapja) a nő sokszor kényszerül munkavállalásra, aminek jövedelméből alkalmazottat fogadhat. Hagyományosan a férfi fizet, a nő ezt a házimunkák elvégzésével egyenlíti ki.

Egyéb tipikus konfliktusforrások: ki hány gyermeket akar; megengedhetőnek tekinti-e a fogamzásgátlást, családtervezést; mi legyen a gyerekekkel, kihez kerüljenek válás után; impotencia vagy a szexuális kapcsolat megtagadása, ami lehet rontás következménye is, s ennél fogva varázsszerekkel gyógyítható; újabb feleség megjelenése a háztartásban. Utóbbi esetben a nő anyagi függetlensége sérül, ami összetevője lehet kibontakozó féltékenységeknek is. A feleségek közötti féltékenység a versengésből fakad, ami a viselkedés kóros elváltozásának számít, tehát hitük szerint szintén gyógyítható. Konkrét megcsalást egyik fél sem említ szívesen, ez ugyanis az iszlám jog szerint főbűnnek számít, és nagy szégyent is jelent.

Váloperek a kádi előtt

Címétől eltérően a fejezet nagyobb arányban foglalkozik a kelet-afrikai iszlám bírósági intézmények történetének alakulásával. A rendszer a 19. század közepétől, amikor az ománi szultáni udvar Zanzibárba költözött, és a partvidék szuahéli városainak túlnyomó részét is uralma alá vonta, látványosan kiteljesedett. A zanzibári fennhatóság alatt álló területet vilajetekre osztották föl, amelyek élére kormányzó (*liwali*) került. Utóbbi hatáskörébe került a bűncselekmények elbírálása, ami jelentősen csökkentette a kádik hatáskörét, akik ezt követően szinte kizárólag polgári peres ügyekben járhattak el. Ugyanakkor az iszlám bíráskodás túlnyomórészt a nagy múltú partvidéki szuahéli családok kezében össz-

pontosult. Ilyen volt Zanzibárban a Busaidi, Mombasában a Mazrui, a Lamu–Pate-szigetcsoport településein a Nabhani nemzetség és még néhány kisebb jelentőségű, helyi hatalmi tényező.

Kenyában a brit gyarmati adminisztráció kezdetben érintetlenül hagyta, majd 1895-től szervezetébe tagolta az iszlám bíróságokat, s velük a kádik intézményét. Ekkorra a szárazföldi területek jelentős meghódítása révén a vilajetek száma már 11 volt. 1897-től pedig a protektorátus vallási bíróságainak mint egységesnek tekintett testületnek az élére a Mombasában székelő főkádi került. Később, főként a fehér telepesek kezdeményezésére és nyomására a kormányzat fölszámolta volna az iszlám igazságszolgáltatás rendszerét, ám az olyan mély gyökerekkel rendelkezett a partvidék muszlim népességének körében, hogy ezt a lépést nem kockáztathatták meg, így csupán arra törekedtek, hogy a világi bíróságok hálózatának kiépítésével csökkentse a kádik befolyását. Végül a gyarmati korszak végére a muszlim bíróságok sajátos színezetet öltöttek: az etnikai torzsalkodások, vallási nézeteltérések s főként családi ügyek elbírálásának színterévé váltak. Az etnikai és vallási kérdések elbírálása nagyobb súlyt biztosított a kádik számára a gyarmati hatalom által kívánatosnak tartottnál, ezért tovább folytatódott fokozatos háttérbe szorításuk.

A függetlenné vált Kenya első, 1962-ben elfogadott alkotmánya meghagyja a történelmi intézményrendszert, viszont 1967-ben, több törvény-módosítás eredményeképpen hatáskörét csak azokra az esetekre terjeszti ki, amelyek résztvevői valamennyien muszlimok, a kádik testületének azzal a kikötésével, hogy a világi hatóságok (rendőrség, jogi fórumok) nem sérthetik meg a muszlim szuahélik vallási–emberi méltóságát (*heshima*). A világi gyámhatóság és az ifjúsági bíróságok tovább csökkentették a kádik hatáskörét. Emellett a főkádi tekintélye megerősödött, mivel sajátos közvetítői szerepre tett szert a muszlim vallásúak és képviselőik, valamint a kormányhivatalok és a világi igazságszolgáltatás letéteményesei között. A szerző is tanúsítja, hogy súlyosabb vagy bonyolultabb esetekben Malindi kádija is legalább telefonon megvitatta a kritikus részleteket a mombasai főkádival.

A kenyai iszlám jogrendszer az 1970-es évek elejétől fokozatosan további alapvető változásokon ment keresztül. Mindaddig szinte kizárólag idős, sőt határozottan öreg, nagy élettapasztalattal rendelkező emberek tölthettek be a mindenkori kádi posztját. Ezt követően a világi jogban jártasabb vagy egyenesen „tanult” fiatalabb kádik megválasztására, illetve kinevezésére is sor kerülhetett. Párhuzamosan megszűnt két hagyományos intézmény: a muszlim peres felek képviselője, másképpen iszlám ügyvédje (*wakili*), valamint az egyes településeken osztatlan tekintélynek örvendő vének tanácsa (borozó). Ellensúlyozásképpen megnövekedett a mecseteket felügyelő vallási vezetők (*ulama*) tekintélye.

További ellentmondásos jelenségek is terhelik a hagyományos szuahéli joggyakorlatot: fórumain konzerválódik a nemek elkülönülése. Egy-

részt a kádihoz forduló nők és férfiak már a hivatal udvarán külön csoportokba rendeződnek, s ami talán még lényegesebb: a férfiak egyre gyakrabban csúfolják a nők bíróságának a patinás intézményt. 1985–1986-ban például Malindiban 125 házassági ügy került a kádi elé, amelyek közül 17-et férfiak, míg 108-at nők kezdeményeztek. Mindez valószínűleg a társadalom általános válságjelenségeire is utal. Az esetek többségében ugyanis anyagi természetű gondok okozták a feszültséget. A társadalom (főként a férfiak) mobilitása ugrásszerűen megnőtt, több időt töltenek otthonuktól távol, s bármily paradox, éppen a nagyobb kereset reménye utáni hajszája akadályozza őket leginkább családjuk iránti hagyományos kötelezettségeik teljesítésében. Ráadásul a módosabb szuahéli rétegek fogyasztási szokásai is „nyugatiasodnak”, még inkább ellehetetlenítve így az amúgy is feszültségekkel terhes helyzetet. A muszlimok következképpen bomladozó rendjük zálogát látják az iszlám jogrendben, s méltán kifogásolják, hogy a világi bíróságok lassan dolgoznak, aránytalanul drágák, és még muszlim munkatársaik is csak felületesen ismerik az iszlám törvényeket. Mindez egészen kiélezett politikai anomáliákhoz is elvezetett: az 1980-as évek első felében a partvidéken tömeges tiltakozó megmozdulásokra került sor a világi örökösödési törvény (1972) alkalmazása ellen, amelyek jelszavai között még a szuahéli területek elszakadásának követelése is előfordult.

A nemek megjelölése: kezdeti tárgyalótermi szövegek

A nők többsége annyiban is kezdeményezőként lép fel, hogy először többnyire egyedül megy el a bíróságra. A formások elintézését követően a kádi felszólítására elmondja a panaszát. Amennyiben azt a bíró kellő súlyúnak, elég komolynak ítéli, maga elé idézi a megvádolt férjet is, aki általában eleget tesz a hívásnak. Mindkét fél előadja a maga változatát, amelyek lényegbevágó, nemek közötti különbségeket, illetve a nemekre jellemző nyelvi és metalingvisztikai sztereotípiákat (is) tartalmaznak.

A nők passzívabb, alárendelt társadalmi szerepükből fakadóan a népmesékre jellemző módon és stílusban fogalmazzák meg mondanivalójukat, mintha csak otthon mesélnék el barátnőiknek vagy családtagjaiknak, mi történt velük az utóbbi időkben. Ilyenkor nyílt vádak hangzanak el, amelyek rendszerint három fő körben mozognak: 1. a férj tartósan távol van, nem teljesíti házastársi kötelességeit: 2. az előbbivel szoros összefügg, hogy családját anyagilag is elhanyagolja, s amikor ezeket számon kéri rajta, 3. nemegyszer tettelegességre vetemedik, vagy az asszonyt elkergeti a háztól.

A férfiak válaszai magukon viselik a társadalmi életben aktívabban résztvevő, a nyilvános megnyilatkozásokhoz jobban hozzászokott fél előadásmódjának stílusjegyeit. Legszívesebben a tények közlésére szorítkoznak, a vádaskodást illetően pedig magatartásuk elhárító, védeke-

ző jellegű. Az eseteket gyakran magyarázzák, értelmezik. A nők kevesebb, a férfiak jóval több és bonyolultabb igealakot használnak. A nők gyakran és hatásosan élnek az ismétlés eszközével, a férfiak az általuk fontosabbnak tekintett mozzanatok kihangsúlyozására törekednek. A nők gyakrabban vetnek föl költői kérdéseket, például: „Mit tehet az ember ilyen helyzetben?” – az irodalmi stílus, sőt költői eszközök alkalmazása beszédükre lényegesen jellemzőbb, mint a férfiakéra. Ez utóbbiak viszont előszeretettel zárják le mondanivalójukat vagy annak egyes szakaszait metalingvisztikai természetű fordulatokkal, például: „Ez az igazság!”

Mindkét nem képviselőire jellemző, hogy történeteik kulminációs pontjainál beszédük fölgyorsul, hangjukat fölemelik, rövidebb–hosszabb hatásszüneteket tartanak, a legfontosabb szavakban elnyújtják a magánhangzókat. Mindkét fél előszeretettel alkalmazza a közvetett beszéd eszközét. A másik korábban elhangzott szavainak idézése nem mentes torzításoktól, amelyek lehetnek szándékosak, de fakadhatnak feledékenységből is. A nők metalingvisztikai eszköztárában gyakori az egyik legfőbbnek tekintett asszonyi erény, a minden baj és megpróbáltatás ellenére bennük meglévő türelem fölemlegetése. A férfi ellenben igyekszik házon vagy legalábbis családon belül megoldani a problémát, megtagadja a segítséget, végső esetben bántalmazza partnerét, ami az egyik alapvető oka, hogy ritkán fordul ő maga panaszosként az iszlám bírósághoz. Különös jelenséggént említhető, és a hagyományok fellazulásával (is) magyarázható, hogy mindkét nembeli peres fél gyakrabban sorolja vádjai közé a házastársi hűség megsértését vagy annak gyanúját.

A hallgatóság létrehozása: interakciók a bírósági esetek során és közvetítések

A szerző konkrét eset elemzésén keresztül mutatja be a szokványos és az azoktól némileg eltérő szerepek alakulását. Ahmed és Amina jó tizenöt éve házasok, öt gyermekük van, és nem először fordulnak meg a kádinál. Ezúttal öt rokon kíséretében érkeztek. Mindketten rutinos pereskedők, nem könnyű eset várható. Az ügy viszonylag egyszerűen indul: Amina elment egy rokona siratására és temetésére, és a hagyományoktól eltérően illetlenül hosszú ideig maradt távol. Azzal védekezik, hogy a kapott útiköltség visszafelé már nem volt elég, ezért meg kellett várnia a barátait, akikkel együtt indulhatott haza. Azonkívül Ahmed több dologban is elmarasztalható...

A két fél előadói modora a szokásosnak megfelelően erőteljesen eltér egymástól. Ahmed kimértebben adja elő mondókáját, kombinálja a „mesét” a tényekkel. Többször hivatkozik vallási és jogi ismereteire, amelyek birtokában „csak rendes emberként viselkedhet”. A kádivan egyértelműen szövetségest keres, aki majd segítségére lesz felesége megtartásában és megregulálásában. Amina stílusa ezzel szemben túlfűtött,

mondanivalója igazolására rendre tanúkba kapaszkodik, már-már művészi előadásának segítségével nyilvánvalóan a kádit is tanúként próbálja megnyerni. Ahmed ereje tehát a törvények és szokások ismeretében, állítólagos betartásában, Amináé pedig főleg ékesszólásában rejlik.

Mivel családjaik (így jelen lévő képviselőik) sincsenek különösen jóban, még nyilvánvalóbb a pereskedők igyekezete, hogy belőlük pártos közönséget kovácsoljanak. A hosszú előadásokból a kívülálló számára is kiderül, hogy már többször különváltak, majd ismét összeköltöztek. Ahmed vádjai közé becsúszik egy „kakuktktojás”. A méltatlankodás, miszerint Amina nem öltöztette föl hétfőn a gyerekeket, s így azok nem mehetek iskolába. Hogy gyanúsán sokáig távol maradt, azzal ér véget, hogy még üzenetet sem hagyott, mikor jön haza. Hát micsoda férj, aki ezt megengedi, hol a többször hangoztatott tekintélye a megfontolt férfiúnak, aki még a kádivan is pártfogót keres? És Amina azonnal lecsap a gyöngé pontra! Három vád szinte csattan a kádi asztalán: férje nem engedi el tisztességesen még a rokona temetésére sem, nem vásárol neki tisztességes új ruhákat, és soha sincs hozzá egy jó szava sem.

A bíró azonban nem reagál. Nem áll egyik fél oldalára sem, csak a tárgyalás végén hozza meg döntését, vagy látja el a feleket bölcs tanácsokkal. Közben tovább zajlik a nyelvi párviadal. Ahmed állítólagos kompetenciájának bizonyítására számos kérdéssel ostromolja a bíróságot, Amina viszont alig kérdez, nem vitázik, csak mesél, újabb szóvirágokkal ékesíti amúgy is eléggé csavaros történetét.

A kádi végül leállítja a patvarkodást. Elmarasztalja az érintett családokat, amiért nem vetnek véget az áldatlan viszálykodásnak, majd szigorúan inti a perlekedő feleket, hogy a jövőben viselkedjenek tisztességes, megértő és hagyománytisztelő férjhez és feleséghez méltóan. Nem áll egyértelműen egyik fél oldalára sem, intelmeinek pedig biztosan lesz némi fogantatja, hiszen ha nem hallgatnak a szavára, és tovább folytatják a huzakodást, több mint egyszerűen kellemetlen, egyenesen szégyenteljes lesz ismét hozzá fordulniuk.

Különböző nemű beszélők jellemzése: a társalgásokról szóló beszámolók

A szuahélik mindennapi életének egyes sztereotípiái, például a döntéshozó férfi és az engedelmes asszony magatartásformái formálisan a vizsgált bírósági esetekben is érvényesülnek. A valóságban azonban ez a hagyományos aszimmetria átrendeződik: az esetek túlnyomó többségében a nő hívja ki a férfit. Erről tanúskodik például, 1. hogyan idéznek a peres felek a valóságban, mindennapi életükben elhangzott szövegeket, végrehajtott cselekedeteket; 2. hogyan tükröződik mindebben a nemek szerepe, helyzete, miként jelennek meg ebben a szférában szándékaik és törekvéseik; 3. hogyan érvényesülnek a szuahéli nyelvhasználat évszázados normái, például a sértő vagy durva kifejezések kerülése.

1. A gyakran kerettörténetekbe foglalt idézetek és beszámolók az idézetre hárítják a konfliktus miatti felelősséget. Az ilyen szövegalkotás vagy interpretálás törvényszerűen legtöbbször az egyes esetek legkritikusabb, feszültségekkel, ellenségeskedéssel leginkább terhelt részleteinek taglalásakor jelenik meg. A felek ilyenkor igyekeznek nyelvi technikák alkalmazásával is a maguk javára billenteni az igazságszolgáltatás mérlegét.

2. A nők a társadalmi normáknak és elvárásoknak megfelelően előszeretettel helyezik magukat az ártatlanul bántalmazott vagy megsértett áldozat szerepébe, miközben a férfiakat ok nélküli durvasággal, brutalitással vádolják. A férfiak viszont rendszerint hangoztatják, hogy igenis minden okuk megvolt a szigorúságra és keménységre, azzal is igazolva hozzáállásukat, hogy „különben is, mindenki más ezt teszi”. Mivel a társadalmi minta az engedelmes asszony, a nők legtöbbször gyengén vagy egyáltalán nem reagálnak az efféle megnyilvánulásokra. Tehát bármennyire is a nő a per kezdeményezője, rendszerint a bíróságon is a férfi irányítja a vita menetét.

3. Mint láthattuk, az idézeteket általában keretbe foglalják. Ennek elmaradása önmagában is a fokozódó agresszivitás jele. Más stílári elemekkel és metaligvisztikai viselkedési formákkal együtt ez természetesen főként a férfiakra jellemző, s amint a mindennapi életben is, a nők agresszivitása ritka jelenség, mivel hangsúlyozottan az irántuk meglévő elvárások ellen szól.

Mind a férfiakra, mind a nőkre jellemző, hogy harmadik felet ritkán vonnak be (akár tanúként) vitás ügyek hivatalos elbírálásába.

Ha netán nyilvánosan sértések, káromlások hangzanak el, azok mélyen sértik minden fél, még a passzív hallgatóság méltóságát is. Ha ilyen eseteket idéznek, a kritikus szavakat nem konkretizálják, azok nem publikusak, tehát legföljebb körülírják a vonatkozó szövegrészeket, amelyek nagyrészt a szexualitás vagy a másik rokonságának (netán szüleinek, anyjának) szidalmazása körébe tartozik. A vallási hiedelmek mágikus elemeinek erőssége miatt az átkozódás szinte kizárt, mivel az közvetlen, súlyos veszélyt idézhet elő. Amennyiben mégis valamelyik előfordul, a kádi azonnal közbelép, hallgatásra vagy a kritikus szavak visszavonására szólítja föl a vétkest. Nőkre nézve az ilyen viselkedés még veszélyesebb, mivel nyílt kihívást jelent, aminek következményeit aligha képesek elhárítani. Férfiaknál inkább az indulat megnyilvánulása, a nyilvános szidalmazás eszköze, esetleg a beszélő erejének, tekintélyének fitogtatása. Akkor válik számára veszélyessé, ha minden határt túllépve a bíróságot vagy magát a kádit sérti meg. Ilyenkor teljesen elveszíti a számára legértékesebb támogatás vagy szövetség reményét.

**Állásfoglalás és állhatatosság:
ideológia és metanyelv peres ügyek során**

„A férfi beszél, a nő hallgat.” Természetesen ez csupán egyfajta elvárás a szuahéli társadalomban is. A vizsgált peres ügyekben részt vevők legfontosabb metalingvisztikai eszköze a viták során a kommentár volt. Amikor ez (főleg nők esetében) hosszú „mesébe” torkollik, közvetlenül árt(hat) a család érdekeinek az intim szféra feltárása által. Ilyen megnyilvánulások korlátozására a muszlim bíróságok Kelet-Afrikában nem ismernek konkrét előírásokat, csak konvencionális szabályokat.

Amennyiben a tárgyalások alkalmával – a fentiekén túl – a tárgyalás menetét is akadályozza, netán veszélyezteti, a kádi közbelép valamely metalingvisztikai eszköz bevetésével, például „térjünk a tárgyra”, vagy megszakítja a beszélőt, és imát rendel el, amivel az ügyet és a benne részt vevők viselkedését „tisztítja meg”. Utána röviden összefoglalja az elhangzottakat, szükség esetén rákérdez egyes részletekre, másokhoz magyarázatokat fűz. Ezáltal megfosztja a mesélő kedvű felet legfőbb fegyverétől.

Az ilyen eljárás mögött mély hagyományok rejtőznek. A szuahéli mondás szerint „A szó szavakat szül”, s ha nem állítják le időben a szóáradatot, sohasem lesz vége. Másrészt a szó elárul, árthat (szómágia), vonzza, hívja a gonoszt, amely megszállja a veszekedő feleket, ezért bántják egymást szakadatlanul. Hogy ennek véget vessen, a kádi alkalmasint provokatív módon is fölléphet, hogy az ima ráolvasó erejével eltávolítsa a gonosz erőket. Ha a felek ráébrednek vagy elismerik, hogy vétettek a nyelvi szokások ellen, szégyent éreznek, és metanyelvi eszközökkel, például testnyelvi megnyilvánulásokkal (is) reagálnak: arcuk elé kapják a fátyolt, sziszegő hangot hallatnak, eltakarják a szájukat, becukják a szemüket stb. A gonosz inspirálta „forró” szavak a pokol tüzet jelképezik, ezt az ima vize eloltja, mire helyreáll a rend.

Egy másik általános vélemény szerint a túl sok panaszkodás maga is ok lehet a panaszra; ha ilyen esetben a kezdeményező megnyeri is a pert, győzelme pirruszi, mivel erkölcsét megkérdőjelezzik, szószátyárnak, akár jellemtelennek is nevezik. Végső esetben ilyenkor mentségül szándékosan vesztésre is játszhat, miáltal némi szánalomra számíthat. A neki nem tetsző ítélet fölött méltatlankodó férfit környezete általában nem ítéli el. Egy ettől vérszemet kapott elmarasztalt férfi éjszaka az utcán egyenesen rátámadt az egyik mombasai kádira, mivel az szerinte nem pártatlanul ítélkezett. A megkéselt bíró a hagyományok szilárd védelmezőjeként járt el: fölépülése után visszatért hivatalába, hogy tovább is védje a hitet, a rendet és az igazság ügyét.

Összegzésében a szerző konkrét helyekre utal vissza az előző fejezetek anyagából, amelyek szintén nem teljesen mentesek az amerikai tudományosság egyik „gyermekbetegségétől”, a szájbarágó stílustól és a memoriterként is alkalmazott gyakori ismétlésektől. Végső következte-

tése: a kenyai törvénykezés és igazságszolgáltatás pluralizmusa széles körű és tartós konfliktushelyzet okozója, amelyen belül minden vallási, ideológiai és politikai erő igyekszik híveket toborozni saját ügyének.

A szuahéli muszlim társadalom ennek jegyében a hagyományos rend talán legfőbb letéteményesének tekintett nőket célozza meg, amint azt gyakran hirdetett jelszava is híven tükrözi: „*Heshima kwa wanawake!*” (‘Megbecsülést a nőknek!’)

A kötethez mellékelt gazdag függelékek, hatalmas jegyzetanyag, gazdag bibliográfia és jól használható mutató teszi teljessé a művet, s alkalmassá arra, hogy további részletes kutatások alapjává, kiindulási pontjává váljék.

(*Tabula*, Budapest, 1999, 2, 1, 133–143. old.)